UNITATE ŞI DIVERSITATE ÎN TERMINOLOGIA MESERIILOR TRADIŢIONALE
(Torsul, ţesutul)

În cultura materială a poporului român torsul şi ţesutul au tradiţii milenare, atestate încă din neoliticul timpuriu[1]. Importanţa relicvelor arheologice, a celor mai vechi documente istorice şi a vestigiilor etnografice din acest domeniu este completată de valoarea documentară a terminologiei specifice. Ea a păstrat, ca într-un veritabil muzeu, inestimabil mai mult decît oricare alt document: imaginile succesive, încă vii, ale procesului parcurs de cei doi factori ai unităţii noastre naţionale — cultura materială şi limba naţională, care a exprimat-o.

În ansamblul vocabularului limbii române, terminologia referitoare la tors şi ţesut se constituie ca un subansamblu alcătuit, la rîndul său, din serii de lexeme prin care se denumesc concepte specifice: u n e l t e *(darac* < tc. *tarak,* bg. *darac; drugă* < scr. *druga; foarfeci* < lat. *forfex, -icis; meliţă* < bg. *melica; răşchitor* < rom. *răşchia* + *-tor; război* (de ţesut) < bg., scr. *razboj; roată* (de tors) < lat. *rota; vîrtelniţă* < bg. *vîrtelca),* p ă r ţ i a l e u n e l t e l o r *(bărbătuş* < rom. *bărbat* + *-uş; băţul* (iţelor) < et. nec.; *carafte* < et. nec.; *chingi* < lat. *clinga; cocleţi* (la iţe) < et. nec.; *crăcane* (la răşchitor) < rom. *cracă* + *-ană; cruci* (la răşchitor, la vîrtelniţă, la urzitoare) < lat. *crux, -cis; fofeze* < et. nec.; *fus* (la urzitoare, la vîrtelniţă) < lat. *fusus; fuştei* < lat. *fusticellus; iepe* < lat. *eqva; lemnuş* (la suveică) < rom. *lemn* + *-uş; limba* (meliţei) < lat. *lingua; mîini* < lat. *manus; muierişcă* < *muiere* + *-uşcă; pilugi* < et. nec.; *razele* (urzitoarei) < lat. *radia; rost* (la răşchitor) < lat. *rostrum; scripeţi* < bg. *scripek; slobozitor* < rom. *slobozi* + *-tor; talpă* (la urzitoare), *tălpile* (războiului) < mg. *talp; tindeche* < lat. *tendicula; ţeava* (suveicii) < sl. *cevi; vatale* < bg. *vatala),* a c ţ i u n i *(bate* (pănura) < lat. *batuere; dărăcim* < rom. *darac* + *-i; deapănă* < lat. *depanare; încîlcesc* < rom. *în* + *cîlţi; îndrug* < rom. *în* + *drugă; legăm* (gura pînzei) < lat. *ligare; pieptenăm* < lat. *pectinare; prindem* (gura la pînză) < lat. *prehendere; rostează* < rom. *rost* + *-ează; scărmănăm* < et. nec.; *se sucește* < sl. *sukati; scrobim* < bg. *scrobjia* scr. *scrobiti; torc* < lat. *torquere; tundem* < lat. *tondere; urzesc* < lat. *ordire),* c a d r u l î n c a r e s e f a c e p r e l u c r a r e a *(şezătoare* < rom. *a şedea* + *-toare),* f o r m e d e p r e z e n t a r e a m a t e r i a l e l o r t e x t i l e î n c a d r u l p r o c e s u l u i d e p r e l u c r a r e *(caier* < lat. *caiulus; lătunoi* < rom. *latură* + *-oi;*

---

[1] V. Butură, *Etnografia portului român. Cultura materială.* Cluj-Napoca, 1978.

www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

păpuşi < lat. *pupa; păr* < lat. *pilus; puzderii* < sl. *pozderije; sculuri* < ngr. *skulli),* produse intermediare în procesul de prelucrare *(canură* < lat. *canula; bătează* < rom. *bate* + *-eală),* produse finite *(baieră* (la traistă) < lat. *bajulus; bajula; dos* (de perină) < lat. *dosus; faţă* (de masă) < lat. *facia; pănură* < lat. *paenula; pînză* < et. nec.; *prosop* < ngr. *prosopon, prosopus; val* (de pînză) < sl. *valŭ),* etc.

Seriile acestor lexeme de bază se ramifică în adîncime, fiecare dintre unităţile seriei generînd alte serii, cu care se interferează continuu în plan ideatic, deoarece denumesc acelaşi concept, arareori concepte înrudite *(cruci, fus, talpă)* şi numai parţial în planul real al actului vorbirii, fiindcă nimeni nu apelează la toate variantele dialectale în exprimarea sa.

Din cauza numărului mare de lexeme (470)[2], dar şi pentru că faptele de limbă manifestate în aceste serii sînt o reluare a celor relevate în seriile lexemelor de bază, care denumesc concepte, am limitat prezentarea lor la exemplele cele mai semnificative, materialul lingvistic studiat fiind cuprins, integral, în tabelul următor:

Noţiunea denumită	Numărul termenilor de bază													
	ETIM. NEC.	L. TRAC. ALB.	L. LAT	FORM ÎN L. ROM.	L. BULG.	L. SÎRB.	L SLAV.	L. RUSA.	L. MAG.	L GERM.	L. FR.	L. TURC.	L. NGR.	ETIM. MULT.
Unelte	1	—	7	18	2	2	1	1	2	1	—	—	—	4
Părţi ale uneltelor	27	—	85	85	15	3	15	—	1	—	—	—	—	8
Acţiuni	—	—	35	25	—	—	5	—	—	—	—	—	—	2
Cadrul acţiunii	—	1	4	6	2	—	—	—	1	—	—	—	—	3
Produse intermediare	3	1	7	8	—	2	2	—	1	—	1	2	1	4
Forme de prezentare în cadr. proc. de prel.	1	—	16	15	—	—	6	—	2	—	—	1	1	—
Produse finite	—	—	6	12	1	1	3	—	1	—	—	6	—	—
TOTAL	32	2	160	173	20	8	32	1	8	1	1	9	2	21
%	6,8	0,4	34,1	36,8	4,3	1,7	6,8	0,2	1,7	0,2	0,2	1,9	0,4	4,5

[2] Vezi ALR, Serie nouă, vol. I, II.

www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

În ansamblu, din punct de vedere etimologic, subsistemul terminologiei despre tors și țesut se caracterizează prin varietate, datorită influențelor numeroaselor limbi din care s-au făcut împrumuturile. Dincolo de această varietate, există, însă, o unitate genetică, structurală, demonstrată de faptul că majoritatea termenilor sînt formați pe teren românesc (36,8%). Le urmează, în ordinea frecvenței, termenii de origine latină (34,1%), slavă-veche și cu origine necunoscută (6,8%), termenii cu etimologie multiplă (4,5%), termenii de origine bulgară (4,3%), turcă (1,9%), sîrbo-croată (1,7%), maghiară (1,7%), termeni de substrat (0,4%), termeni de origine neogreacă (0,4%), germană (0,2%), franceză (0,2%), rusă (0,2%).

Între lexemele cu arie generală predomină cele de origine latină *(caier, cruce la răschitor, cruce la urzitoare, cruce la vîrtelniță, fus, tindeche, a urzi,* etc.). Elementul slav se diferențiază în termeni vechi *(război, a scrobi, a suci)* care se folosesc pe întreg teritoriul daco-român, și un element mai nou, de adstrat, alcătuit din termeni de origine bulgară, sîrbă, croată, rusă, răspîndiți în arii regionale sau de contact. Cîțiva dintre acești termeni *(drugă, scripeți, sucală,* etc.) s-au răspîndit pe întreg teritoriul patriei. Influența maghiară nu depășește aria Ardealului. Celelalte tipuri de influență (turcă, neogreacă, etc.) se referă mai mult la denumirea produselor finite decît a celorlaltor concepte specifice. Termenii mai noi *(mașină* „darac", *șervet* „prosop") circulă pe arii foarte restrînse deoarece atunci cînd au fost preluați, vocabularul acestor meserii era deja constituit în limba română. Alături de aceste neologisme viețuiesc termeni foarte vechi, de origine latină sau de substrat; *aușuț, aușel* „păr", *brînci* „mîini", *corune* „mîini", „carafte" cu arie de circulație în Oltenia —, *cun', cune* „fofeze", *frumbii* „chingi", *scamn* „scaun", *spaț* „lătunoi", *lamură, lînă lămurită* „lîna cea mai curată de cea mai bună calitate".

Structura acestui subsistem lexical se caracterizează prin preferința pentru detaliu, ceea ce determină frecvența mare a sintagmelor, care aduc, de obicei, un spor de precizie *(torc cu druga, torc gros, torc în sus, torc îndărăt cu druga, torc îndărăt de bătează),* fără să fie desființată polisemia *(picior* „cruce la răschitor", „patul vîrtelniței"; *păpuși* „lada sucalei", „raze la urzitoare", „mîini"). Polisemantici sînt și termenii *aripi, coarne, jug, pană.*

Unele sintagme marchează, prin structura lor, etapele procesului de transformare a perifrazei în expresie sintetică: *pînză de Misir* „pînză subțire", *pînză de misir* „pînză subțire", *misir* „pînză subțire". În prima etapă *(pînză de Misir)* s-a păstrat relația dintre obiectul denumit și toponime. Prin faptul că *Misir* este numele turcesc al Egiptului, sintagma își sporește valoarea documentară. Atunci cînd a dispărut conștiința relației dintre obiectul denumit și toponim, substantivul propriu a devenit substantiv comun *(pînză de misir).* Eliberat, astfel, de conotația

www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

„toponimic", acest substantiv va prelua sensul întregii sintagme *(misir* „pînză subțire")[3].

Frecvența sintagmelor în cadrul subsistemului terminologiei referitoare la tors și țesut este echilibrată de tendința spre metaforizare. Numărul mare al metaforelor care conțin sema „animat" demonstrează caracterul străvechi al acestor meserii, iar sfera de unde sînt selectate metaforele argumentează aspectul mixt al ocupațiilor tradiționale și fenomenul de interferență dintre subsistemul cercetat și celelalte subsisteme care exprimă noțiuni referitoare la agricultură, creșterea animalelor, gospodăria țărănească etc. Transferul metaforic se realizează pe baza următoarelor concepte:

a) părți ale corpului omenesc: *brațe* „cruci la rășchitor", *brînci* „cruci la rășchitor", „carafte", „brațele vatalelor", *cap* „cruci la rășchitor", *frunte* „păr", *gură* „începutul pînzei", *limbă* „limba meliței", *mîini* „carafte", *picior, talpă* „postament la război sau la urzitoare", *umăr* „carafte".

b) anumite categorii sociale: *babe* „mîini", *bărbătuș* „piesă la războiul de țesut", *călăreț* „mîini", *fătuță* „muierușcă", *muierușcă* „piesă la războiul de țesut", *preot* „bărbătuș", *preoteasă* „muierușcă", *suraică, surărie* „muierușcă".

c) animale domestice: *cal* „lătunoi", *capră* „meliță", *iepe* „lătunoi", *mîță* „sculuri".

d) animale sălbatice: *lupi* „lătunoi".

e) părți ale corpului animalelor: *aripi* „carafte", „cruci la urzitoare", „mîini", *bot* „carafte", coarne „cruce la rășchitor", lăbuțe „sculuri", *pană* „cruce la rășchitor", *pene* „cruci la urzitoare", „fofeze".

f) obiecte din gospodărie: *chingi* „cruci la urzitoare", „talpă la urzitoare", „tindeică", *cui* „chingi", „fus", „scaun", *cuțit* „limba meliței", *furcă* „crăcane", *furculiță* „cruce la rășchitor", *jug* „bățul vatalelor", „chingi", *lopătuță* „cruce la rășchitor", *pipe* „mîini", *poliță* „chingi", *scaun* „cruce la rășchitor".

Caracterul unitar al subsistemului studiat se manifestă, mai ales, în formarea cuvintelor, unde predomină derivarea cu sufixe diminutivale: *-aș (căieraș* „caier"), *-ea (lopățea, fălcea, scîndurea), -et, -ete (tălpet, tălpete), eț (văluștеț), -ică (cănurică, lopățică), -ioară (policioară), -șor, -ișor (crăcșori, pălișori, popșori), -ig (tălpig), -uș (amnăruș).*

Pe arii mai restrînse circulă și sufixe augmentative: *-ău (fițitău, tălpău), -oi, -oaie (căproi, fățoaie, măsoaie, urzoi);* sufixe nomen agentis; *-ar (ștergar), -tor, -toare (depănător, întorcător, lăsător, năpustitor, slobozitor, ștergătoare, torcătoare);* sufixe verbale: *-a (a peria), -ăi (a îrjăi), -i (a crohmoli).* Cu ajutorul sufixului verbal *-i* s-au format cuvinte de la rădăcini care în mod obișnuit nu-l folosesc: *a guri* „a lega gura la pînză", *a mașini* „a dărăci".

[3] Vezi și *misis* „cal de rasă", „monedă" (cf. DEX, p. 554).

www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

În cadrul derivării cu prefixe se remarcă frecvența prefixelor verbale care exprimă aspectul: *pri- (prisucuie), za- (zasucuie).* Aria de circulație a acestor prefixe este limitată, în general, la subdialectul bănățean.

Termenii subsistemului se supun legilor de formare a cuvintelor în limba română comună. Spre exemplu, substantivul *meliță* cunoaște și varianta *melință.* După legile de derivare caracteristice sistemului limbii naționale, de la noua rădăcină *melinț-* s-a constituit o întreagă familie de cuvinte: *melințuică* „meliță", *a melința,* „a meliță", *melințitor* „limba meliței".

Presiunea sistemului limbii naționale acționează și în cazul derivării semantice. Pe baza acestui fenomen sufixele pot dobîndi conotații speciale. Prin substantivul *jug* se denumește *bărbătușul,* adică o parte a războiului de țesut. Partea simetrică a aceleeași unelte este denumită, în general, printr-o metaforă personificatoare *(fătucă, muierușcă, surărie, preoteasă).* Marca „animat" a acestor termeni determină atașarea sufixului moțional *-iță* la o rădăcină care nu posedă această însușire: perechea substantivului *jug* „bărbătuș" este, astfel, *jugăriță* „muierușcă".

Subsistemul meseriilor tradiționale (tors, țesut) nu este închis. Deși meseriile pe care le denumește au, în prezent, un caracter restrîns, el nu s-a izolat de celelalte subsisteme ale limbii naționale. El se îmbogățește cu termeni noi odată cu evoluția uneltelor sau cu schimbarea materiilor prime folosite *(scripeți, mașină* „darac", *melană, lamé,* etc.) și dă limbii comune o mulțime de termeni pe care aceasta îi revitalizează în cadrul altor subsisteme. Cel mai adesea transferul de termeni se realizează între subsistemul studiat și subsistemele care cuprind limbajul profesional sau pe cel artistic. Fenomenul este posibil datorită celor două semne, „nuanță profesională", și „expresiv" implicate, într-un plan secund, în sensul pe care îl au termenii în interiorul subsistemului terminologiei referitoare la tors și țesut. În subsistemul care preia termenul, una dintre aceste semne specifice dobîndește o poziție privilegiată. Astfel, în limbajul profesional contemporan, *fus* „organ al mașinilor de tors actuale", *lupi* „nume dat la diverse mașini folosite în filaturi pentru curățirea sau prelucrarea materialelor textile", *piepteni* „cilindru cu dinți metalici care constituie piesa principală la mașina de pieptănat", *torcătorie* „filatură". În funcție de categoria gramaticală, unii termeni s-au specializat pentru meserii îndepărtate de prelucrarea fibrelor textile: *depănător* „organ al mașinii de cusut", dar *depănătoare* „mașină care servește la înfășurarea ori desfășurarea sulurilor sau a colacilor de metal laminat".

În limbajul artistic sema „expresiv" devine dominantă printr-o relație de opoziție:

a) între celelalte cuvinte ale contextului, rămase în fondul principal, deci cu arie generală, și termenii specifici, care prin nuanța arhaică

www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

sau prin sensul rar, neuzitat, au, în prezent, o arie restrînsă de circulaţie: *argea*[4], *pînzătură*[5].

b) între substantivul la singular, folosit în mod curent, şi acelaşi substantiv la numărul plural: *borangic* — *borangicuri*[6].

c) între sensul propriu, cunoscut deja vorbitorilor şi sensul figurat, surprinzător pentru cititor prin plasticitatea imaginii artistice:

„Întîi fu un susur de bură,
Apoi o pripire de picuri —
Urzire zorită şi deasă
De lungi, argintii borangicuri"[7]

d) între sensul propriu al termenului şi conotaţia peiorativă:

„Cum îi toacă franţuzeşte în salon fofelniţa
Repede, precum la ţară, toamna, bate meliţa"[8]

Susţinut, de cuvintele aceluiaşi cîmp semantic *(toacă, repede, bate, meliţa)*, termenul în cauză, *fofelniţa*, devine mai expresiv atît prin fonetismul său, prin poziţia la rimă, cît şi datorită preluării sensului figurat al posibilului său sinonim — *meliţă* — aflat în imediată vecinătate. Senzaţia acustică, nefirească şi ridicolă prin intensitatea ei, devine astfel copleşitoare.

Un alt mijloc prin care se relevă sema „expresiv" a termenilor referitori la tors şi ţesut este introducerea lor în sintagme care au un spor de vitalitate în reprezentarea noţiunii: „Din răstavul de borceag copt o ciocîrlie se înălţa *în sucală*"[9].

Integraţi în alte contexte, aceşti termeni, care la prima vedere par învechiţi, îşi relevă acele sensuri latente de care are nevoie limba română contemporană şi, astfel, îşi reiau drumul în limbă sub alte zodii, oferindu-li-se posibilitatea de a se generaliza.

ILEANA ROTARU

---

[4] „Dar cîmpul şi argeaua cîmpeanul osteneşte" (I. Heliade Rădulescu).
[5] „Mama-mi dă învăţătură / Cum se ţese-o pînzătură" (G. Coşbuc).
[6] „Şi bunica şi nepoata erau îmbrăcate cu ţesături uşoare de casă, borangicuri albe şi gălbii lînuri înflorite măiestru şi subţire ţesute" (M. Sadoveanu, *Opere*, I, p. 69 — apud DLRL).
[7] A. Toma, C. V., p. 105 (apud DLRL)
[8] P. Beldiceanu, p. 120 (apud DLRL).
[9] Gr. Chiviţescu, p. 134 (apud DLRL).

www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro

EINHEIT UND VERSCHIEDENHEIT IN DER TERMINOLOGIE DER TRADITIONELLEN HANDWERKE (SPINNEN UND WEBEN)

(Zusammenfassung)

Die Verfasserin geht von der Feststellung aus, daß vom ethimologischen Standpunkt aus gesehen, die Terminologie bezüglich der Spinnerei und Weberei ein vielfältiges Unterensamble enthält, welches seinerseits aus einer Reihe von Lexeme besteht. Dieses Unterensemble ist wegen der zahlreichen sprachlichen Einflüssen sehr mannigfaltig, doch die Struktur bleibt einheitlich.

Dieses ist der Tatsache zu verdanken, daß 36,8% dieser Wörter auf rumänischem Gebiet entstanden sind und bloß 34,1% lateinischer Herkunft sind. Es folgen danach die Benennungen altslavischer und unbekannter (6,8%), bulgarischer (4,38%), serbisch-kroatischer (1,7%) ungarischer (1,7%) Herkunft. In derselben Statistik betragen die Benennungen mit zusammengesetzter Ethymologie (4,5%), die neugriechischen (0,4%), deutschen (0,2%), französischen (0,2%) und russischen (0,2%).

www.cimec.ro / www.muzeul-caransebes.ro